

Tóth Marianna: *Tolsztoj-hatás Nietzsche Jézus-értelmezésében*¹

Friedrich Nietzsche Jézus-képének végső, kiforrott változata a filozófus *Az Antikrisztus* c. művében felvázolt *Megváltó pszichológiája*. Mivel Nietzsche korábbi, igen szép számban előforduló, de többnyire aforisztikus megfogalmazású és nagyfokú ambivalenciát mutató Jézus-ábrázolásaitól számos tartalmi momentumban eltér a Megváltó homogénné tisztult és a maga teljességében kidolgozott karakterképe, több kutató is felderíteni igyekezett, hogy milyen hatásra formálódhatott ki a Megváltóról alkotott nietzschei elképzelés.

Az *Antikrisztus* és a hagyatékban maradt feljegyzések tanúsága alapján a – jeles kutató, Daniel Havemann² megállapításával egyet értve – három szerző hatását tekinthetjük döntőnek. Az egyikük Ernest Renan, a francia író-történész, aki az evangéliumok regényes feldolgozásában, az 1863-ban megjelent és a maga korában nagy népszerűségnek örvendő *Jézus életében* az uralkodó romantikus-liberális eszméknek megfelelő ábrázolást nyújt Jézusról mint egy kivételes nagyságú, elbűvölő emberről, akit *zseninek* és *hősnek* titulál.³ A renani Jézus-kép hatása elsősorban negatív vonatkoztatási pontként érvényesül *Az Antikrisztusban*, ahol a zseni-hős titulussal polemizálva Nietzsche egy *ellenállásra képtelen idiótaként* mutatja be Jézust.⁴ Az „idióta” meglehetősen összetett fogalma mögött Dosztojevszkij hatását sejthetjük, akinek Miskin hercege, *A felkegyelmű* főszereplője a Megváltó mint idióta-típus irodalmi előképének tekinthető. Az ellenállásra való képtelenség elgondolásában pedig Tolsztoj kereszténységképének hatása számít jelentősnek.

Az elmúlt pár évtized Nietzsche-kutatása számos eredményt hozott a Dosztojevszkij-hatás felfejtésében, azonban feltűnő mellőzöttséget mutat a Tolsztoj-hatás vizsgálata. Ennek oka talán az lehet, hogy maga Nietzsche is több

1 Jelen tanulmány megjelenését „Az SZTE Kutatóegyetemi Kiválósági Központ tudásbázisának kiszélesítése és hosszú távú szakmai fenntarthatóságának megalapozása a kiváló tudományos utánpótlás biztosításával” című, TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0012 azonosítószámú projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

2 Havemann, Daniel: *Der „Apostel der Rache.” Nietzsches Paulusdeutung. Monographien und Texte zur Nietzsche-Forschung.* Bd. 46. Berlin-NewYork, W. de Gruyter, 2002, 166-182.

3 Vö. Renan, Ernest: *Jézus élete*, ford. Réz Pál, Budapest, Európa, 1991.

4 Nietzsche, Friedrich W.: *Az Antikrisztus*, ford. Csejtei Dezső, Máriabesnyő-Gödöllő, Attraktor, 2005, 48-49.

helyütt sugallja Dosztojevszkij iránti nagyra becsülését és hatásának jelentőségét,⁵ míg Tolsztojról ritkán és szűkszavúan tesz csak említést, akkor is többnyire távolságtartását fejezve ki az írótól, akit a részvételet hirdető orosz együttérzéspesszimizmus képviselőjének tekint.⁶ A Tolsztoj-hatással foglalkozó ritka kivételek között említhetjük P. Kessler tanulmányát, amely erősen ideológiai jellegén túl az elsők között hívja fel a figyelmet az orosz író hatására Nietzsche kései kereszténység- és Jézus-képében.⁷ E. Benz ellenben kétségbe vonja a Tolsztoj-hatást, mivel túlságosan különbözőnek látja a két szerző szellemiségét, tekintettel arra, hogy a kereszténység lényegének ugyan mindketten a *nem-ellenállás* elvét vélik, ám Tolsztoj esetében ez a legmagasabb rendű moralitásként interpretálódik, míg Nietzschénél a gyengeség, a *décadence* jeleként.⁸ Benz értelmezését pontosítja Kaufmann, aki a nem-ellenállás elvének eltérő értékelése ellenére nem vitatja a tolsztoji hatás jelentőségét, pusztán úgy látja, hogy Nietzsche – Tolsztojjal ellentétben – a kereszténység eredetinek vélt formáját *sem* fogadja el.⁹ Kaufmannhoz hasonlóan a kutatók többsége a nietzschei Jézus-kép forrásai között Tolsztojt is megemlíti, akinek hatását a keresztény gyakorlat elgondolásában látják a leginkább érvényesülni.¹⁰ A tolsztoji nézetekkel való

5 Dosztojevszkij felfedezését Nietzsche életének legszebb véletlenjei között tartotta számon. Az orosz íróban elsősorban a pszichológust tisztelte, aki regényeivel értékes pszichológiai anyagot szolgáltatott a keresztény embertípushoz, és aki egyedül értette meg Jézus típusát. Vö. Nietzsche, Friedrich W.: *Bálványok alkonya* avagy *Hogyan filozofálunk a kalapáccsal?* In: Nietzsche, F. W.: *Bálványok alkonya – Nietzsche kontra Wagner*, ford. Romhányi Török Gábor, Budapest, Holnap, 2004. 5-107. Id. 93.; KSB VIII, 41., 483., Nietzsche 2005, 51., KSA XIII, 409.

6 KSA XII, 409., KSA XIII, 75.

7 Kessler, Peter: *Tolsztoj-Studien des späten Nietzsche*. *Zeitschrift für Slawistik*. 1978, 23., 17-26.

8 Benz, Ernst: *Nietzsches Ideen zur Geschichte des Christentums und der Kirche*. Leiden, E. J. Brill, 1956, 80-90.

9 Kaufmann, Walter: *Nietzsche. Philosopher, Psychologist, Antichrist*. 4. ed. Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1974, 341.

10 Salaquarda, Jörg: *Dionysus versus the Crucified One: Nietzsche's understanding of the apostle Paul*. In: O'Flaherty, J. C. – Sellner, T. F. – Helm, R. M. (eds.): *Studies in Nietzsche and the Judaeo-Christian Tradition*. Chapel Hill and London, The University of North Carolina Press, 1985. 100-129. Id. 106.; Urs Sommer, Andreas: *Friedrich Nietzsches Der Antichrist – Ein philosophisch-historischer Kommentar*. Basel, Schwabe Verlag, 2000, 283.; Poljakova, Ekaterina: 'Beherzter Fatalismus.' *Das (Anti-)Christliche in der Perspektive des russischen Denkens*. In: Gerhardt, V. – Reschke, R. (Hg.): *Nietzsche und Europa – Nietzsche in Europa. Nietzscheforschung. Jahrbuch der Nietzsche-Gesellschaft*. Bd. 14. Berlin, Akademie Verlag, 2007. 171-182. Id.

177-179.; Perkins, Richard: *An innocent little story. Nietzsche and Jesus in Allegorical*

mélyebb összefüggések feltárására azonban csak ritkán kerül sor, így jogosnak tekinthető E. Poljakova¹¹ megállapítása, miszerint a Dosztojevskij-hatáshoz képest meglepően kevésbé kutatott Tolsztoj Nietzsche gyakorolt hatása. Jelen tanulmány e témakörben kíván vizsgálódást folytatni, rámutatva a *Megváltó pszichológiájában* fellelhető, igen jelentős Tolsztoj-hatásra.

A *Hagyaték* tanúsága alapján – bár Nietzsche mindig is foglalkoztatta Jézus személye – a kereszténységtől ekkorra élesen elválasztott történeti személy iránti érdeklődés 1887-1888 fordulója tájékán különösen felerősödött. A filozófus *Az Antikrisztusban* kifejtett Megváltó-portré mellett számos, hagyatékban maradt feljegyzésben elemzi a Jézusnak tulajdonított típus fiziológiai-pszichológiai alkatát és az intézményesült kereszténység ellenében felmutatott, autentikus kereszténység mibenlétét. Az említett szerzőhármas – Renan, Dosztojevskij és Tolsztoj – hatását jelzi, hogy Nietzsche előbb kijegyzeteli a tőlük olvasott, témában idevágó műveket, azaz Renan Jézus-regényét, Dosztojevskij *Ördögök* c. alkotását és az idióta-típus karakterraját – a minden valószínűség szerint, noha nem bizonyíthatóan olvasott *Félkegyelmű* nyomán –, valamint Tolsztoj *Mi az én hitem?* c. értekezését, s ezt követően fog hozzá saját Jézus-értelmezése továbbdolgozásához. Az idézetekkel tűzdelt Jézus-leírások nemcsak tartalmi momentumaikban jelzik a hármas hatást, hanem olykor szövegszerű átvételekkel is. Ez érvényes Tolsztoj esetében is, akinek hatása talán a legjelentősebb a három szerző közül. Érdemes megfigyelni a hármas hatás összefüggésrendszerét: mint említettük, Renan Jézus-képe az ellenpólus, amelynek két emblematisz fogalmához Nietzsche egy-egy ellenpárt rendel. A renani zseni-titulus ellentéte a Dosztojevskij-től vett idióta-típus lesz, míg a hős fogalmával a Tolsztojtól kölcsönzött nem-ellenállás elve kerül szembe. Ezen összefüggést szem előtt tartva térjünk át Tolsztoj Jézus-értelmezésére, melyben tehát a nem-ellenállás képezi azt a vezérmotívumot, amely alapján Nietzsche majd beilleszti a tolsztoji nézeteket saját Megváltó-portréjába.

A hiteles kereszténység tolsztoji értelmezése

Az orosz arisztokrácia nagyvilági életmódját követő Tolsztoj világnézete az 1870-es évek végére jelentősen megváltozott: a saját bevallása szerint korábban nihilista,¹²

Conjunction. In: Montinari, M. – Müller-Lauter, W. – Wenzel, H. (Hg.): *Nietzsche-Studien. Internationales Jahrbuch für die Nietzsche-Forschung*. Bd. 26. Berlin-NewYork, W. de Gruyter, 1997. 361-383. Id. 362., 364.; Havemann 2002, 170-177.

¹¹ Poljakova 2007, 177.

¹² Tolsztoj, Lev Ny.: *Napló*, ford. Gellért György, Kozma András, Budapest, Osiris, 1996.

csak az anyagi élvezeteket hajszóoló író egy mély lelki válság után a vallás felé fordult. Mivel azonban úgy vélte, hogy az egyház nem tükrözi hűen Jézus eredeti tanítását, mind jobban eltávolodott a pravoszláv egyháztól, s az evangéliumok tüzetes tanulmányozásával saját szellemi erejéből kívánt eljutni a kereszténység igazi értelméhez. Tolsztoj meg volt róla győződve, hogy a tudományos Jézuskutatás hibát követ el, mikor valami mögöttes jelentést keres az evangéliumok tanításához, mert az valójában egyszerű és világos: nem kell agyonmagyarázni, hanem szó szerint kell érteni mindazt, amit Jézus mond, szavainak eredeti, héber jelentéséhez visszanyúlva.

A keleti vallásokban jártas Tolsztoj úgy vélte, valójában az emberiség összes nagy tanítója – Buddha, Krisna, Lao-ce, Konfucius, Szókratész, Platón, Epiktétosz, Marcus Aurelius – ugyanazt az isteni tudást közvetítette, mint Jézus, pusztán nála fejeződik ki ez a legvilágosabban. E tanítás két összetartozó elemből áll: Isten mint az abszolút tökéletesség szeretete és minden ember megkülönböztetés nélküli szeretete. Mint egy levelében írja, e „vallási és erkölcsi igazság mindenütt és mindig ugyanaz... Semmi elfogultságot nem érzek a kereszténység javára. Csak azért érdekelt különösképpen Jézus tanítása, mert 1. keresztények közt születtem és éltem; 2. nagy szellemi élvezetet okozott nekem, hogy tanításait tisztán kihámozhassam az egyházak által végrehajtott, meglepő hamisítások közül.”¹³ Tolsztoj, akinek szellemisége Bergyajev szerint közelebb áll a buddhizmushoz, mint a kereszténységhez,¹⁴ Jézus eredeti kereszténységének félreértéséért főként Pált okolta, aki nélkül vallás sem született volna, ha nem agyalja ki a „feltámadás koholmányát.”¹⁵ Úgy vélte, kora egyháza maga a megtestesült Antikrisztus,¹⁶ mivel annak rituáléi, hitkövetelése, feltámadás-tana, Krisztus istennek tekintése és az ő megváltó tevékenységére való passzív ráhagyatkozás csak eltávolítanak a tulajdonképpeni kereszténységtől. Tolsztoj felfogása szerint minden ember Isten fia, mindenkiben ott van az isteni szikra, az előttünk álló feladat pedig az, hogy a valódi kereszténység megvalósításával, az Isten akarata szerinti békés, szeretettelgi élettel kibontakoztassuk isteni lényegünket.¹⁷ Tolsztojnal ezért

156.

13 Cserna Andor (szerk.): *Tolsztoj-breviárium. L. Ny. Tolsztoj élete, művei és gondolatai*, ford. Cserna Andor, Budapest, Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó, 2003, 77.

14 Bergyajev, Nyikolaj: *Az orosz eszme. Az orosz gondolkodás alapvető problémái a XIX. század folyamán és a XX. század elején*, gépelt ford., Párizs, YMCA-Press, 1971, 18., 107-108.

15 Tolsztoj 1996, 197.

16 Niebuhr, Richard H.: Tolstoy's rejection of culture. In: Niebuhr, R. H.: *Christ and Culture*. New York, Harper & Row, 1951. 56-65. Id. 61.

17 Tolsztoj, Lev Ny.: *Lev Tolsztoj művei*. 10., ford. Brodsky Erzsébet, Gellért György, Kulcsár Aurél, Budapest, Magyar Helikon, 1967, 406.

a *gyakorlat* lesz a fontos, az, hogy hogyan élünk, a megváltáshoz tehát saját erőfeszítéseinkre van szükség, nem a feltámadt Krisztusba vetett hitre. Gyakorlatközpontú szemléletére jellemző következő mondása: „Mit számít, hogy Krisztus feltámadott! Feltámadt? Jó, Isten áldja! Számomra az a fontos, hogy tudjam, mit kell tennem, hogyan kell élnem!”¹⁸

Tolsztoj szerint Jézus ugyanúgy ember volt, mint mi, de tanítása és élete az isteni igazságot fejezte ki.¹⁹ Jézus tehát csak példakép lehet számunkra, de az ő tisztelete nem mentesít saját kötelességünkötől: magunknak kell törekednünk a lelki tökéletességre, így válhatunk önmagunk megváltóivá, és érhetjük el a boldogságot, a földön megteremtve Isten országát.²⁰ Mivel ennek lényege a teljes erőszakmentesség, az író eszméiből formálódó tolsztojanizmus követői megtagadták a katonai szolgálatot, s tartózkodtak az állami-intézményi életben való részvételtől. A bárminemű erőszak-alkalmazás parancsának szembeszegülő, ily módon „rendbontó” tolsztojanizmus bizonyos értelemben anarchizmusnak minősült, amit maga Tolsztoj cáfolni igyekezett.²¹ Azt azonban elismerte, hogy a keresztyéni és az állami élet nem fér össze egymással: „nem anarchista vagyok, hanem keresztyén. Az én anarchizmusom csak a keresztyénység alkalmazása az emberi viszonyokra.”²² Ami Tolsztoj keresztyénységét az államhatalom szemében anarchizmussá tette, az a teljes *erőszakmentesség* mint legfőbb erkölcsi elv alkalmazása, Tolsztoj szerint ugyanis csak így győzhető le a Gonosz és érhető el az egész emberi nem szeretetben való egyesülése.²³ Mivel ehhez le kell győzni önmagunkat, saját önös vágyainkat, s individuális létünkkel az egyetemes isteni célt, a szeretet és béke megteremtését kell szolgálnunk, ezért Bergyajevantiperszonalista gondolkodónak véli Tolsztojt.²⁴ Amiről azonban itt szó van, azt helyesebb *supra-perszonalizmus*nak nevezni, vagyis nem személyiségellenes, hanem inkább személyiség-feletti, a személyiséget meghaladó szemléletnek.

Tolsztoj sajátos nézeteinek első megfogalmazása a *Mi az én hitem?*c. vallásos önéletrajz volt, mely az orosz cenzúra miatt nyomtatásban először külföldön jelent meg 1885-ben francia fordításban, *Ma religion*címmel. Tolsztoj itt mutatja be azt a keresztyénységet, amit Jézus eredeti tanításának tart, s ami szerinte a

18 Troyat, Henry: *Tolsztoj élete*, ford. Réz Ádám, Budapest, Európa, 2007, 491-492.

19 Tolsztoj 1967, 405.

20 Tolsztoj 1967, 401.

21 Niebuhr 1951, 60-64.

22 Tolsztoj 1996, 557.

23 Török Endre (szerk.): *Az orosz vallásbölcselet virágkora Tolsztojtól Bergyajevig*, ford. Baán István, Budapest-Piliscsaba, PPKÉ Vigília, 1999, 7., 25-27.

24 Bergyajev 1971, 108.

legvilágosabban a Hegyi Beszéd öt parancsolatában fejeződik ki, az egész tanítás kulcsa pedig a „*ne álljatok ellene a gonosznak*” elve. Mint írja, ezt az elvet értette meg először az evangéliumokból, s ezen keresztül fogta fel az egész vallás értelmét, a minden ember iránti szeretetet, mely kizárja az erőszak alkalmazását.²⁵ Tolsztoj arra int, hogy Jézus példájára mi is kövessük a nem-ellenállás parancsát, mert csak így érhetjük el a megváltást. Állami közemberként, a társadalom tagjaként azonban szembekerülünk az isteni törvénnyel, ami nem egyeztethető össze a hadviseléssel, az ítélkező és büntető jogszolgáltatással és az egyenlőtlenséget szülő állami berendezkedéssel. Jézus azonban azt kívánja tőlünk, hogy ne ítélkezzünk, a rosszért jóval fizessünk és bocsássunk meg, mert a gonoszságot erőszakkal nem lehet megszüntetni, csak az ellenállás kerülésével.²⁶

Tolsztoj szerint Jézus tanításához hűen példát adott az igazi kereszténységre, mely lényegében egy életmód, ami a *Hegyi beszéd öt parancsolatában* foglalható össze. Míg az ószövetségi törvény az ok nélküli haragot tiltja, addig Jézus semmilyen okot nem ismer el a haragra, hanem első parancsként minden sérelem megbocsátására és megbékélésre int.²⁷ A második parancs ismét az ősi törvény ellenében fogalmazódik meg, amennyiben Jézus nemcsak a házasságtörést tiltja, hanem már a bűnös kívánságot is, és nem ismer el okot a házastársi kötelék felbontására.²⁸ A harmadik parancs is az ószövetségi meghaladása, mert Jézus a hamis eskü tiltása helyett mindenféle esküt tilt.²⁹ A negyedik parancsot tartja Tolsztoj a kereszténység lényegének és a jézusi tanítás igazi nóvumának: ez a *nem-ellenállás* törvénye, amivel Jézus felülmúlja az ószövetségi „szemet szemért”-elvet.³⁰ Tolsztoj szerint a nem-ellenállás elvét is szó szerint kell érteni, melynek jelentése egyszerűen az, hogy nem szabad erőszakot alkalmazni, mert a gonoszságot nem lehet gonoszsággal megszüntetni, csak úgy, ha mi magunk nem teszünk rosszat. Végül az ötödik parancsolat a felebarát szeretete és az ellenség gyűlölete helyett az ellenség szeretetére szólít fel, aminek megvalósítása az Atyához teszi hasonlatossá

25 Tolsztoj, Lev Ny.: *What I believe*, tr. Constantine Popoff, New York, 1886, 5.

26 Tolsztoj 1886, 8-14.

27 Vö. Máté 5, 21-26. „Hallottátok, hogy megmondattok a régieknek: Ne ölj, mert aki öl, méltó az ítéletre. Én pedig azt mondom néktek, hogy mindaz, aki haragszik az ő atyjafiára ok nélkül, méltó az ítéletre (...).”

28 Vö. Máté 5, 27-32. „Hallottátok, hogy megmondattok a régieknek: Ne paráználkodjál! Én pedig azt mondom néktek, hogy valaki asszonyra tekint gonosz kívánságnak okáért, immár paráználkodott azzal az ő szívében.”

29 Vö. Máté 5, 33-37. „Ismét hallottátok, hogy megmondattok a régieknek: Hamisan ne esküdjél, (...). Én pedig azt mondom néktek: Teljességgel ne esküdjötek; (...).”

30 Vö. Máté 5, 38-42. „Hallottátok, hogy megmondattok: Szemet szemért és fogat fogért. Én pedig azt mondom néktek: Ne álljatok ellene a gonosznak, hanem aki arcul üt téged jobb felől, fordítsd felé a másik orcádat is.”

az embert.³¹ Tolsztoj azonban a személyes ellenség szeretetét lehetetlennek tartja, az viszont alapelve, hogy Jézus nem adott volna olyan parancsot, amely teljesíthetetlen. Az ötödik parancs értelmezésénél ezért az író arra figyelmeztet, hogy mivel a zsidóság nem egyénben, hanem népben gondolkodott, így a felebarát a zsidó hittársat jelenti, az ellenség pedig a nemzet közellenségét. A parancs értelme ezért az, hogy ne tegyünk különbséget nemzeti hovatarozás alapján, hanem mindenkit egyformán szeressünk, aminek egyenes következménye a nemzetek közti ellenségeskedés és háborúk elvetése. Mindent összegezve: ne haragudj, ne kövess el házasságtörést, ne esküdj, ne védj magad erőszakkal, ne háborúzz – ebből az öt parancsból áll Tolsztoj értelmezésében az igazi kereszténység.³²

Jézus eredeti tanának rekonstruálása után azonban az író keserűen állapítja meg, hogy senki nem él a keresztény parancsoknak megfelelően, pedig ezek teljesítésével teremthetjük csak meg Isten országát, mely nem más, mint a legnagyobb boldogság, ami a földön elérhető: az emberek közti béke.³³ Tolsztoj Pált hibáztatja azért, amiért a parancsok teljesítése helyett az átöröklődő bűn és a feltámadás tanával, Jézus istenként való feltüntetésével és a megváltás egyedüli szükségletének a hit megjelölésével dogmává merevíti a kereszténységet, megfosztva jelentőségétől a földi élet, az emberi aktivitás minőségét. Pedig Tolsztoj szerint a megváltó világosság bennünk van, mind Isten gyermekei vagyunk, s az a fő, hogy hogyan élünk, hogy földi életünkkel ki tudjuk-e bontakoztatni isteni természetünket.³⁴ Tolsztoj tehát hangsúlyozza: Jézus tanítása a földi életünkre vonatkozik, az „igaz élet” vagy „örök élet” az Atya akarata szerinti békés, szeretetteli életet jelenti, nem valami individuális halhatatlanságot. Jézust csak annyiban tekinti Tolsztoj megváltónak, amennyiben megmutatta, hogyan kell élnünk, s igazi keresztények akkor vagyunk, ha teljesítjük Jézus öt parancsát, nem a túlvilági jutalom reményében, hanem a földi boldogságért.

A tolsztoji Jézus-kép hatása és meghaladása a *Megváltó pszichológiájában*

A bemutatott tolsztoji felfogással Nietzsche 1887-1888 fordulója tájékán találkozott, mikor francia fordításban elolvasta a *Ma religion*, s részletes

31 Vö. Máté 5, 43-48. „Hallottátok, hogy megmondatott: Szeresd felebarátodat és gyűlöld ellenségedet. Én pedig azt mondom néktek: Szeressétek ellenségeiteket, (...). Hogy legyetek a ti mennyei Atyátoknak fiai, aki felhossa az ő napját mind a gonoszokra, mind a jókra, (...). Legyetek azért ti tökéletesek, miként a ti mennyei Atyátok tökéletes.”

32 Tolsztoj 1886, 25-36.

33 Tolsztoj 1886, 37-38.

34 Tolsztoj 1886, 39-45.

kivonatot is készített a vallásos értekezésből. A Tolsztoj-olvasmányhoz kapcsolódó jegyzetanyagot olyan fejtegetések követik a *Hagyaték*ban Jézus személyéről és az eredeti kereszténységről, amelyek *Az Antikrisztus* Megváltó-portréjával együtt jelentős Tolsztoj-hatást jeleznek. A leglényegesebb momentum a nem-ellenállás elvének mint a teljes erőszakmentességnek a tulajdonképpeni kereszténység középpontjába helyezése. Ennek formai kivitelezése szövegszerűen is követi a tolsztoji megfogalmazást, ahol a „ne álljatok ellene a gonosznak” az evangéliumi tanítás kulcsának minősül. Több kutató is³⁵ a Tolsztoj-hatás legékezebb példáját látja a *Megváltó pszichológiájának* nietzschei felvezetésében:

ha van valami, ami velejéig antievangélikus, akkor a hős fogalma az. Ösztönné itt pontosan az vált, ami minden küzdelem s a bármiféle harcban való önmegtapasztalás ellentéte: a szembeszállás képtelenségéből lesz itt morál ('ne álljatok ellene a gonosznak': az Evangéliumok legmélyebb mondása, bizonyos értelemben ezek kulcsa), boldogság a békében, a jámborságban, az ellenállásra való *képtelenségben*.³⁶

A renani hős-titulussal szembekerülő nem-ellenállás mint az Evangélium *kulcsa* képezi tehát azt a közös momentumot, mely központi jelentőségre tesz szert Tolsztoj és az őt követő Nietzsche Jézus-értelmezésében is. Miért kap olyan kitüntetett figyelmet Nietzsche részéről a nem-ellenállás elvének tolsztoji interpretációja? Erre magyarázattal a Megváltó-portré funkciója szolgálhat. Nietzsche ugyanis *Az Antikrisztusban* a dekadens értékek kifejlődésének morálgenealógiái elemzésébe építi be az intézményesült kereszténységtől radikálisan elválasztott Jézus személyének pszichológiai típuselemzését. Ennek a Dosztojevskij nyomán idiótának nevezett típusnak a bemutatása pedig olyan szimpátiát és tiszteletet mutat, amely nyilvánvalóvá teszi, hogy az itt ábrázolt Jézus-figura, ha fiziológiai dekadenciája miatt nem is azonosítható a dionüszoszi típusal, mégis *értéket* képvisel.

A Jézusnak tulajdonított autentikus kereszténység értékességének kimutatása a Pál találmányának tartott keresztény morál kritikájában döntő jelentőségű: „a keresztényi értékek – *nemes* értékek: (...) mi állítottuk helyre a létező legnagyobb értékellentétet!”³⁷ A Megváltó típusának felértékelése tehát viszonyított, a páli kereszténységhez képest megmutatózó, s Jézus eme relatív felértékelésének funkciója az eredeti kereszténységet félreértő-meghamisító egyházi kereszténység leértékelésének fokozása. A nietzschei morálkritikába pedig úgy épül be ez az

35 Pl. Kaufmann 1974, 341., Perkins 1997, 364.

36 Nietzsche 2005, 48.

37 Nietzsche 2005, 61.

értékviszonyítás, hogy a jézusi kereszténység nem-ellenállás elve lesz az ellenpárja a bosszúnak, a *ressentiment*-nek, amiből a filozófus a páli keresztény morált eredezteti. A bosszú minden formájáról lemondó, ellenállást feladó Jézus a tolsztoji nem-ellenállás elv alapján értékelődik fel a rejtett bosszúvágyból fakadó kereszténységhez képest, mely Jézus élet- és halálpéldájából „épp a fő dolgot nem értette meg, azt a példaszzerű jelleget, ami a halál e módjában rejtett, a *ressentiment* bármely érzésének fölébe kerekedő szabadságot és felsőbbrendűséget [...]”³⁸ A nem-ellenállás tehát nemcsak az evangéliumi, hiteles kereszténységnek képezi a *kulcsát*, hanem annak az értékviszonyításnak is, amely mentén Jézus felértékelése helyet kap a kereszténység leértékelésében.

Miben is áll az a fajta nem-ellenállás, ami a kereszténység kritikájaként értékként tűnik fel a bosszúérzéstől való mentesség folytán? Mint láttuk, Tolsztoj esetében ez az elv a teljes erőszaknélküliséget jelenti, mely az író szerint a gonoszság megszüntetésének és a földi Mennyország, az egyetemes béke megteremtésének egyedüli módja. Nietzsche az ellenállásnak ezt a radikális feladását sajátos módon építi be a Megváltó fiziológiai-pszichológiai portréjába. Egyfelől a nem-ellenállás gyakorlata egy magasrendű, az alantas bosszúérzéstől mentes életmódként kerül bemutatásra, másfelől viszont a fizikai dekadencia következményeként. Tolsztojjal ellentétben Nietzsche nem egy morális ideálként, hanem egy fiziológiai szükségszerűségként értelmezi a nem-ellenállást, ezért is nevezi azt az ellenségeskedésre való *ösztönös képtelenség*nek. Nietzsche idióta-típusa azért nem áll ellen, mert nem is képes az ellenállásra: a filozófus olyan, az érzékek túlzott ingerelhetőségéből fakadó, fokozott szenvedéskészséget tulajdonít e típusnak, amely miatt az ösztönösen kerül az ellenállást. E fiziológiailag túlérzékeny alkat „minden szembeszállást elviselhetetlen kellemetlenségnek (azaz károsnak, az önfenntartási ösztön által ellenzett dolognak) érez,”³⁹ ezért örömet abban leli, hogy senkivel, még a gonosszal szemben sem tanúsít ellenállást.

Nietzsche értelmezésében ennek a gyengeségből fakadó, ösztönös ellenállás-kerülésnek szublimált folyamánya a morálon túli, jót-rosszat egybeölelő szeretet, mely voltaképpen eszköz az ellenségeskedés elkerülésére: a szeretet itt az egyetlen életlehetőség.⁴⁰ A filozófus ezért Jézus kereszténységét a hedonizmus kifinomult továbbfejlődésének tekinti, melyben a szeretet a szenvedéstől való menekülés formája, amennyiben e típus az ellenségeskedést szenvedésként tapasztalja, s az ettől való ösztönös menekvés módja az ellenállást feladó szeretet. Bár Nietzsche a Megváltó típusát is dekadensnek tartja, akinek

38 Nietzsche 2005, 66.

39 Nietzsche 2005, 50.

40 Nietzsche 2005, 50.

ellenállásra való képtelensége fiziológiailag determinált, mégis e típus a maga ártalmatlanságában és a hatalomról való lemondásában felértékelődik a hataloméhes Pál ressentiment-mozgalmához képest.⁴¹

Nietzsche a Megváltó karakterrajzában a tolsztoji nem-ellenállást a dosztojevskij-i idióta-típussal köti össze. Egy hagyatékban maradt, erős Dosztojevskij-hatást mutató jegyzetben az idióta típusát ösztönös „hősietlenséggel,” a heroikus ösztönök hiányával jellemzi,⁴² aminek háttérében *A félkegyelmű* hatását és Miskin herceg alakjának mintáját sejtethetjük. A Dosztojevskij-regény főszereplője a tolsztoji nem-ellenállás elvet követő tiszta ideáltípus megtestesítője; olyasfajta ember, aki „eltűr egy pofont, és nem hívja ki párbajra a sértőt.”⁴³ Ez a radikális ellenállás-kerülés Miskin esetében egy misztikus élmény gyakorlati kifejezése. Az epilepsziás herceg ugyanis rohamai előtt egy olyan különös, eufórikus állapotba kerül, amelynek során bepillantást nyer a létezés örök harmóniájába, s egy eksztatikus teljességélményben átéli az élet jón-rosszon túli, végső szintézisét.⁴⁴ Mint a kutatás kimutatta, Miskin – és az *Ördögök* hasonló élményt átélő szereplője, Kirillov – eufórikus teljességvizíója a nietzschei Megváltó-portréban megfeleltethető az interiorizált Mennysorság mint benső, örömteli egységélmény pszichológiai szimbólumával.⁴⁵ Ennek a benső szeretetegységnek, melybe a nietzschei értelmezés szerint a típus a fiziológiai gyengesége folytán a szenvedés elől menekül, egy külső kivetülése lesz az az evangéliumi életgyakorlat, melynek lényege az ellenállás feladása. A Megváltó szeretetgyakorlatában azért a tolsztoji elv lesz a kulcsmozzanat, mert az ellenállásról való lemondás szavatolja annak az egységélménynek a sértetlenségét, mely az idióta-típus számára az ellentéteken túli szeretetegység megélttségével a földi Mennysorságot jelenti.

A nem-ellenállás elvére épülő amorális szeretetgyakorlatot Nietzsche a *Hegyi Beszéd* tolsztoji értelmezését követve, az orosz író által felállított öt fő életszabályban összegzi. Ezen öt szabály értelmében a tulajdonképpen keresztény „sem szóban,

41 Nietzsche 2005, 70.

42 KSA XIII, 237.

43 Dosztojevskij, Fjodor M.: *A félkegyelmű*, ford. Makai Imre, Budapest, Európa, 1981, 181.

44 Dosztojevskij 1981, 305.

45 Miller, Charles A.: The Nihilist as Tempter-Redeemer: Dostoevsky's 'Man-God' in Nietzsche's Notebooks. In: Montinari, M. – Müller-Lauter, W. – Wenzel, H. (Hg.): *Nietzsche-Studien. Internationales Jahrbuch für die Nietzsche-Forschung*. Bd. 4. Berlin-New York, W. de Gruyter, 1975. 165-226.; Stellino, Paolo: Jesus als 'Idiot.' Ein Vergleich zwischen Nietzsches Der Antichrist und Dostojewskijs Der Idiot. In: Gerhardt, V. – Reschke, R. (Hg.): *Nietzsche und Europa – Nietzsche in Europa. Nietzscheforschung*. Bd. 14. Berlin, Akademie Verlag, 2007. 203-210.

sem a szívében nem áll ellen annak, aki vele szemben rossz. Nem tesz semmiféle különbséget külföldiek és honfitársak [...] között (...). Senkire sem haragszik, senkit sem becstül le. Bíróságokon nem látni, s nem is veszi igénybe azokat ('nem esküszik'). Semmilyen körülmények között nem válik el asszonyától [...].⁴⁶ Tolsztojhoz hasonlóan Nietzsche is a gyakorlatot, az életmódot tartja döntőnek, nem pedig a hitet, s a feltámadás tanát, az átöröklődő bűn és a túlvilági ítélkezés gondolatát ugyanúgy elveti, mint Tolsztoj. A két szerző abban is egyetért, hogy a hitkövetelést előtérbe állító egyházi kereszténység voltaképpen megalkotójának nem Jézust, hanem Pált tekintik, s őt teszik felelőssé a hiteles kereszténység eltorzításáért is. Szintén tolsztoji párhuzam, ahogy Nietzsche a *Megváltó pszichológiájában* a keresztény gyakorlatot azonosítja az igaz és örök étellel, melyet túlvilági üdvállapot helyett földi boldogságot adó, békés, szeretetteljes életként fog fel. Tolsztoj-hatást mutat az Örömhír értelmezése a szeretetben való élet örömeinek hírül adásaként, valamint az istengyermekség egyetemes, minden emberre kiterjedő általánosítása is.⁴⁷

Tolsztoj az erőszakmentes, békés életben látja kibontakozni a mindenkiben benne lakozó isteni természetet, ezért egy ilyen életmód gyakorlata olyan feladat, mely másra átháríthatatlanul minden egyes ember sajátja; – Jézus mint Megváltó csupán példát adott, megmutatta az önmegváltás lehetséges módját, de senkit nem válthatott meg. Hasonló értelmezést nyújt Nietzsche az evangéliumi életmód jelentőségéről és az önmegváltás feladatáról: a keresztény gyakorlat a bűn fogalmát eltörlő, megélt egysége embernek és Istennek, s csakis e gyakorlat vezet el Istenhez, nem a bűnbánat vagy a hit.⁴⁸ A kereszténységnek ez a minden metafizikát, dogmát, vallásos tartozékot kiszorító, csak az életmódot figyelembe vevő felfogása az egyházat mint közvetítő autoritást feleslegessé teszi, s a megváltás szerepét is átértelmezi. Nietzsche értelmezésében a megváltás a kereszténység eredeti formájában nem túlvilági üdvállapot, hanem pszichológiai realitás, melynek elérése itt és most lehetséges az élet gyakorlata révén. A filozófus Jézus minden tanítását pszichológiai szimbólumnak tekinti, amely a megváltottság benső örömlapotára utal.

Ennek elérése pusztán az életmód függvénye – egy olyan életé, melyet Nietzsche a tolsztoji értelemben vett anarchizmushoz hasonlóan teljességgel apolitikusként ábrázol. Ahogy Tolsztoj „anarchizmusa,” a mindenfajta erőszak elvetése a nem-ellenállás elvének érvényesítéséből és annak a világi étellel való összeférhetetlenségéből következik, úgy a nem-ellenállással függ össze a Megváltó típusának radikális politikálansága is. A világtól befelé fordult

46 Nietzsche 2005, 55.

47 Nietzsche 2005, 48.

48 Nietzsche 2005, 55.

idiótaaz ellenállásnak még a verbális és érületbeli módjára, a tagadásra is képtelen: ezen antirealista típus sajátos élettapasztalata csakis a benső egység valóságára korlátozódik.⁴⁹ Nietzsche – Tolsztojt követve – a János-evangélium terminológiáját használja a Jézus számára eredendő realitás, a benső világ leírására, melyre Jézus szimbolikus példázatai vonatkoznak. A megváltás pszichológiai valóságában a Mennyország nem más, mint a lélek ezen szeretetegységének benső megélése a szív tapasztalataként, s ennek az egységnek a külső megvalósítása az ellenállás feladásával egységet teremtő szeretetgyakorlatban.⁵⁰

A. Urs Sommer jogosan jegyzi meg, hogy a *Megváltó pszichológiájában*, különösen Jézus halálának leírásában, Nietzsche lemond az emberi ábrázolásról, hogy egy koherens képet adhasson a ressentiment-morál ellenében konstruált tiszta ideáltípusról.⁵¹ A Megváltó karakterrajzának belső koherenciáját a nem-ellenállás elve adja, melyet Nietzsche ugyan a fiziológiai gyengeségből fakadó szenvedéskerülésre vezet vissza, ugyanakkor egy olyan magasrendű, amorális gyakorlatként értelmez, mely a Megváltó életét és halálát példaszerűvé avatja. A tolsztoji nem-ellenállás elv különösen a Megváltó autentikus halál módjának leírásában értékelődik fel, ahol Nietzsche a hiteles kereszténység lényegét a nem-ellenállás gyakorlatában összegzi: „Nem védekezni, nem haragudni, nem tenni felelőssé... Hanem még a rossz embernek sem ellenállni – szeretni őt...”⁵² Jézus eme tanának legfőbb próbája a kereszthalál: bizonyítása annak, hogy a nem-ellenállás elve minden élethelyzetre alkalmazható.⁵³

Tolsztojhoz hasonlóan tehát Nietzsche is példaadásként értelmezi Jézus megváltói tevékenységét, amellyel megmutatta, hogyan kell élni. A filozófus e példaadás megkoronázásának tekinti a kereszthalált, melyben – a vádlókkal, bántalmazásokkal szemben és a kereszten tanúsított magatartással – Jézus a nem-ellenállás gyakorlatára adott példát: „Nem áll ellen, nem védelmezi jogait, egyetlen olyan lépést sem tesz, amely megvédené őt a legrosszabbtól, sőt követeli azt... Kér, szenved és szeret azokkal és azokban, akik rosszat tesznek vele.”⁵⁴ A Megváltó iránti szimpátia e ponton fejeződik ki a legtisztábban, mivel Nietzsche példaszerűnek tekinti azt a hitelességet, ahogy Jézus halálában is hű maradt tanításához, és képes volt a legnagyobb szenvedések és megaláztatások közepette is kitartani a nem-ellenállás gyakorlata mellett.

49 Nietzsche 2005, 53-54., 57.

50 Nietzsche 2005, 56-58.

51 Urs Sommer 2000, 334-336.

52 Nietzsche 2005, 59.

53 Nietzsche 2005, 66.

54 Nietzsche 2005, 59.

A tolsztoji elv tehát központi jelentőségre tesz szert az autentikus kereszténység elgondolásában, s nemcsak azért, mert a bosszútól mentes ellenállás-kerülés alapján értékelődik fel Jézus személye a ressentiment-morálhoz képest, hanem azért is, mert a Nietzsche által bemutatott eredeti kereszténységben a pszichológiai értelemben vett megváltás elérésének kulcsa az ellenállás feladása. E gyakorlat jelentőségét világítja meg a látor-jelenet szándékosan eltorzított parafrázisa, ahol Nietzsche így írja át a történetet: „'Ez valóban egy isteni ember volt, >Isten gyermeke<' – mondja a látor. 'Ha ezt érzed – válaszolja a Megváltó –, akkor a Paradicsomban vagy, akkor te is Isten gyermeke vagy...’”⁵⁵ Nietzsche e szavakban látja kifejeződni az Evangélium lényegét: abban a pszichológiai megváltásban, amely itt és most elérhető, az élet gyakorlata révén. Ennek a gyakorlatnak pedig azért a nem-ellenállás a kulcsa, mert azzal, hogy Jézus nem áll ellen – nem védekezik, nem haragszik, sőt még szereti is a neki ártó rossz embert –, sértetlen marad az az egységállapot, melyet Jézus eredendő realitásként tapasztal. A filozófus értelmezésében az Örömhír lényege az, hogy nincsenek ellentétek, a bűn fogalma eltöröltetett, nincs többé distancia ember és Isten között.⁵⁶ Isten és ember eme megélt egysége képeződik le a nem-ellenállás gyakorlatában, mely a morálon túli, a rossz emberre is kiterjedő szeretettel tartja fenn az egységállapotot. Az ellenállás feladása tehát annak az egységnek a záloga, mely a gyakorlatban a szeretetet, az emberek közti békét jelenti, a benső valóságban pedig a szív Mennyországát, a legfőbb boldogságot.

Ugyanakkor, mint említettük, az idióta-típus esetében az ellenállás kerülése ösztönös, a patológiás túlérzékenység folyamánya, és eszköz a szenvedés elkerüléséhez, hiszen ha Jézus *ellenállna*, azzal megbontaná a szeretetegységet, s így kilépne a pszichikai Isten-országából. Ez az ellenállásra képtelen típus azonban ösztönösen kerül minden ellenségeskedést, mivel számára a szembeszállás jelenti a szenvedést, örömet pedig abban leli meg, hogy nem tanúsít ellenállást még a gonosszal s a gonosztevővel szemben sem.⁵⁷

Az ellenállás kerülésének ez a fiziológiai meghatározottsága jelentős eltérés a tolsztoji felfogáshoz képest. D. Havemann fel is hívja rá a figyelmet, hogy Tolsztojjal ellentétben Nietzsche nem a „morál” terminust használja a nem-ellenállásra, hanem a „gyakorlatot.”⁵⁸ A terminológiai és tartalmi különbség azonban nemcsak a nietzschei karakterrajz fiziológiai jellegéből adódik, hanem abból is, hogy az ellenállás feladását a filozófus nem morális, hanem

55 Nietzsche 2005, 59.

56 Nietzsche 2005, 53., 55., 68.

57 Nietzsche 2005, 48., 50.

58 Havemann 2002, 157.

amorális, jón és rosszon túli gyakorlatként ábrázolja, ahol a bűn fogalmának eltörlése és a rossz emberre is kiterjedő szeretet már túllépést jelent a morálon. Havemann világít rá arra, hogy e ponton Nietzsche tovább is dolgozza a nem-ellenállás elvét, egyben rámutatva annak a tolsztoji elgondolásában rejlő belső ellentmondására.⁵⁹

A *Hagyaték* egyik feljegyzésében Nietzsche a következő kommentárt fűzi Tolsztoj nézetéhez: „– nem ellenállni 'a gonosznak'... De ha nem hisz az ember jóban és gonoszon, akkor ezt minek nevezze?”⁶⁰ Az idézett fragmentumban a jón és gonoszon túli látásmód alapján tűnik ki a tolsztoji elgondolás ellentmondásossága, hiszen, bár az egy morálon túli gyakorlatot akar érvényesíteni a rossznak való nem-ellenállással és a megkülönböztetés nélküli, a rossz emberre is kiterjedő, így egységet teremtő szeretettel, azonban a gyakorlat alapját képező elv maga morális, amennyiben felosztja az embereket jókra és rosszakra. Miközben tehát Tolsztoj tilt mindenféle ítélezést, a gonosznak minősítésben már eleve benne van a másik ember morális megítélése, így ha a nyílt erőszak alkalmazását el is veti Tolsztoj, magában a „nem ellenállni a gonosznak”-elvben mégis benne rejlik az ellenállás, ha nem is gyakorlati, de gondolati síkon. Ezzel szemben az a Jézus, akit Nietzsche Tolsztojt követve, de ennyiben meg is haladva épp a *morál ellenében* rekonstruál, túl van a morálon, túl van jón és gonoszon, hiszen már gondolatban sem áll ellen. Az *Antikrisztus* amorális Megváltója senkit nem minősít gonosznak, megkülönböztetés nélkül mindenkit egyenlően Isten gyermekének tekint, s mivel nincs fogalma a *gonoszról*, így *képtelen* az ellenállásra. A „gonosz” morális megítélésének meghaladását még inkább megvilágítja az a hagyatékbeli jegyzet, ahol Nietzsche rámutat arra, hogy Jézus számára a „gonosz” pusztán benső, pszichológiai realitással bír: ez az ellenségesség, a bosszú érzése. A Megváltó-típus azonban épp a nem-ellenállással emelkedik fölébe a bosszúnak, így az ellenállás feladása a pszichológiai értelemben vett Gonosz legyőzését jelenti.⁶¹

A nem-ellenállás elvének ezzel a radikalizálásával, még a gondolatban való ellenállásról is lemondással Nietzschénél – Tolsztojjal szemben – már nem egy morális eszmény fejeződik ki Jézus kereszténységében, hanem egy *morál feletti*. Ezt a morálon túli embertípust Nietzsche nagy valószínűséggel Miskin hercegről mintázta, ily módon kiegészítve az amorális idióta típusával a Tolsztoj mintájára felfogott keresztény gyakorlatot. Dosztojevszkij szent félkegyelműjében egy valódi amorális eszmény testesül meg, aki mindenkit egyformán, megkülönböztetés nélkül szeret, nem áll ellen a rossznak, sőt képes még a neki

59 Havemann 2002, 172-173.

60 KSA XIII, 96. (ford. T. M.)

61 KSA XIII, 175-178.

ártót is szeretni. Ebben az amorális szeretetben formálja Misikin gyakorlattá azt a misztikus, ellentéteket egybeölelő egységet, amelyet rohamai előtt él át. Az élet végső szintézisével való egybeolvadás, a teljességben való feloldódás eufóriáját⁶² olyan supra-perszonális állapotként éli meg Misikin, melyben individualitása, egoitásának külön-léte csaknem teljesen eltűnik. Dosztojevszkij ennek a supra-perszonális egységélménynek a – földön maradéktalanul nem megvalósítható – gyakorlatba ültetését tekinti a legfőbb feladatunknak a tökéletesen önzetlen felebaráti szeretet formájában.⁶³ Egy hagyatékbeli jegyzetben Nietzsche is rámutat a jézusi szeretetgyakorlat individualitást feloldó egységjellegére: „Soha nem volt fogalma a 'személyről,' az 'individuumról': az ember egy másokkal, ha szeret, ha csak másokért él. A tanítványai és ő egyek voltak.”⁶⁴ A dosztojevszkiji-nietzschei idióta-típus így a tolsztoji nem-ellenállás elvének tökéletes végrehajtója, mivel egységben érezve magát mindenkivel, eleve képtelen az ellenállásra. A supra-perszonális tudatállapotú idióta-típus ugyanis olyan egységként tapasztalja a valóságot, melyben nem különbözteti meg különálló egökként önmagát másoktól, hanem egy másokkal, még a gonosszal is, akinek így képtelen ellenállni.

Nietzsche Megváltó-portréjában tehát a dosztojevszkiji idióta-típus karakterrajzával egészül ki Tolsztoj nem-ellenállás elve, mely nemcsak az erőszak alkalmazásáról való lemondást jelenti, hanem – már morálon túli eszményként – a rossz ember, a gonosz szeretetét is. Amikor Nietzsche úgy fogalmaz, hogy a Megváltó nem pusztán nem haragszik, de nem is védekezik, sőt követeli a neki rosszat,⁶⁵ akkor állást foglal a nem-ellenállás evangéliumi tanításáról⁶⁶ folyó értelmezési vitában is, melynek hagyományosan kétféle megközelítése létezik.⁶⁷

62 Dosztojevszkij 1981, 305.

63 Dosztojevszkij morális és vallásos ideáljáról bővebben ld. Cassidy, Steven: *Dostoevsky's Religion*. Stanford, California, Stanford University Press, 2005, 119-177.; Grillaert, Nel: *What the God-seekers found in Nietzsche. The Reception of Nietzsche's Übermensch by the Philosophers of the Russian Religious Renaissance. Studies in Slavic Literature and Poetics* Vol. L. Amsterdam-New York, Rodopi, 2008, 68-76.

64 KSA XIII, 183. (ford. T. M.)

65 Nietzsche 2005, 59.

66 A nem-ellenállás pontos értelmének meghatározását nehezíti, hogy a Máté evangéliumában olvasható tanításnak többféle fordítása is létezik. Károli Gáspár mellett („ne álljatok ellene a gonosznak” [Máté 5, 38-40]) előfordul ilyen olvasat is: „ne szállj szembe a gonosszal” (P. Békés Gellért és P. Dalos Patrik katolikus fordítása), illetve „a gonosznak ne álljatok ellene gonosszal” (a Károli-féle fordítás korábban használt változata). Vö. *Újszövetség*, ford. Károli Gáspár [On-line Biblia: biblia.hit.hu/bible/karoli/]; *Újszövetségi Szentírás*. 10. kiadás, ford. P. Békés Gellért, P. Dalos Patrik, Graz, Róma, Akademischen Vg., 1985.; *Köszegi Biblia*, ford. Károli Gáspár, Kőszeg, Reichard Károly kiadója, 1845.

67 Luz, Ulrich: *Das Evangelium nach Matthäus 1. Teilband Mt 1-7*. In: Luz, U.: *Evangelisch-Katholischer Kommentar zum Neuen Testament (EKK)*. Bd. I/1. 5. Auflage.

Az általánosan elterjedt megengedő értelmezés szerint, mely Szent Ágostontól eredeztethető, a jézusi parancs „nem zárja ki az önvédelmet, sem a közösségi igazságszolgáltatást,”⁶⁸ mivel az embertársi szeretet mértéke az önszeretet – ez az „úgy szeretni másokat, mint önmagunkat” arany szabálya –, aminek alapján mindenkinek joga van a védekezésre. A szigorú értelmezés szerint viszont, melyet mások – pl. Tertullianus, Assisi Ferenc, Erasmus, Gandhi és Albert Schweitzer – mellett Tolsztoj, s vele együtt Nietzsche is követ, Jézus tanítása még a jogosnak tűnő önvédelmet és a távolságtartást sem engedélyezi. Ám végső soron mindkét tábor hívei egyetértenek abban, hogy a nem-ellenállás lényege a megbocsátó szeretetben áll, mely a jó példa erejével reméli megszüntetni az erőszakot, nem pedig újabb erőszak alkalmazásával.⁶⁹

Máté evangéliumában a jézusi tanítás teljes kontextusában így hangzik: „Hallottátok, hogy megmondattok: Szemet szemért és fogat fogért. Én pedig azt mondom néktek: Ne álljatok ellene a gonosznak, hanem aki arcul üt téged jobb felől, fordítsd felé a másik orcádat is.”⁷⁰ A nem-ellenállás tehát a jogosnak tűnő megtorlás ellenében fogalmazódik meg, kifejezi a bosszúról való lemondást, mi több, a jogtalan sérelem vállalását is. A jézusi tanítás szerint, ha arcul ütnek, ne csak mondj le arról, hogy visszaüss, de tartsd oda a másik orcádat is. Erre a passzusra utalhat Nietzsche, amikor a rosszat *követelő* Jézusról ír, ám nem valamilyen önpusztító, halálvágyó felkínálkozásról van itt szó a szenvedésre, hiszen a nietzschei értelmezés szerint az idióta-típus éppen azért nem áll ellen, hogy *ne szenvedjen*. Paradox módon tehát épp a szenvedés elkerülését szolgálja itt a fizikai szenvedés vállalása, mivel e típus számára a legfőbb szenvedést az jelenti, ha harcolnia, ütköznie kell. Ezt pedig úgy tudja elkerülni, ha minden körülmény között kitart a nem-ellenállás elve mellett, adott esetben még a fizikai szenvedést is vállalva, mert az idióta-típusnak nem az jelent szenvedést, ha őt bántják, hanem ha neki kell bántania, vagy akár ellen kell állnia: számára nem az erőszak elviselése, hanem az erőszak alkalmazása lenne igazán fájdalmas.

Az idióta-típus esetében, akinek a szenvedést elsősorban az üdvösséget jelentő Egység megbontása jelentené, a *rossz követelése* nem a Gonosz igenlését jelenti, hanem a másik ember gonoszságát átminősítő, azt kioltó, egészségbe olvasztó szeretetet, mely az örömteli egységállapot felbonthatatlanságát a nem-ellenállás elvének követésével biztosítja. Az evangéliumi tanítás szerint

Benziger Verlag, Neukirchener Verlag, 2002. 386-400.

68 Jakubinyi György: *Máté evangéliuma. Szent István Biblia-kommentárok* 3. Budapest, Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, 2007, 69.

69 Luz, Ulrich: *Máté Jézus története. Hermeneutikai Füzetek* 21., ford. Bekő István, Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont, 2000, 54-57., Jakubinyi 2007, 68-69.

70 Máté 5, 38-40. Károli Gáspár fordítása.

a nem-ellenállás különös jelentőséggel bír. Ha ugyanis a rosszat nem rosszal, hanem jóval viszonzzuk, ha az ellenségeskedésre szeretettel válaszolunk, a jó és rossz embert egyaránt szerető mennyei Atyához hasonlóan tökéletessé válunk.⁷¹ Pál apostol szerint e magatartást követve győzhető le jóval a rossz,⁷² s ugyanezt remélve helyezte Tolsztoj is a nem-ellenállás elvét a kereszténység középpontjába. Tolsztojnak meggyőződése volt, hogy az ellenállásról való lemondással legyőzhetővé válik a Gonosz, mert az erőszak megszűnésével elérhető a szeretetteljes békében való egyesülés. Dosztojevszkij Miskin hercege, aki eufórikus élményében megtapasztalta az ellentéteken túli végső szintézist, szintén lemond az ellenállásról, hogy a rossz emberre is kiterjedő szeretetével földi életében is kifejezze a lélek világában átélt egységet. Erről az egységteremtő, jó és rossz emberre egyformán áradó, morálon túli szeretetről van szó Nietzsche Megváltójánál is, akinek nem-ellenállása, akárcsak Tolsztojnál, a hiteles kereszténységként felfogott evangéliumi gyakorlatban központi jelentőségű lesz.

A nem-ellenállás elvével összefüggésben, mint láttuk, Nietzsche további elemeket is átvett a *Ma religion*ból, a *Hagyaték*ban pedig újabb átvételeket is találhatunk. Ezekben *Az Antikrisztus* szövegével fő vonalaiban egyező, de részletesebb jegyzetekben Nietzsche számos olyan leírást ad Jézus kereszténységéről, ahol a Tolsztoj-hatás nyilvánvaló. Csak ízelítőül néhány példa:

Semmiféle Isten nem halt meg bűneinkért; a hit által nincs megváltás; nincs feltámadás a halál után – ezek mind az igazi kereszténység meghamisításai, amelyekért azt a javíthatatlan tökfejet (Pált) kell felelőssé tennünk. A példaszerű élet szeretetet és alázatot jelent, a szív jóságát, amely a legalacsonyabb sorúakat sem zárja ki; formális lemondást [...] a védekezésről, [...] a megbékélést, a harag és a megvetés távol tartását; [...] a szellemi, lelki önállóságot, olyan életet, amely büszkén vállalja a szegények áldozatos szolgálatát [...].⁷³ „Az eredeti kereszténység az állam megszüntetése: megtiltja az esküt, a katonai szolgálatot, a bíróságokat, az önvédelmet, [...] a különbségtételt a honfitársak és az idegenek között; tehát tagadja a rendi társadalmat. Krisztus példája: nem áll ellen azoknak, akik ártnak neki; nem védekezik; [...].⁷⁴

71 Máté 5, 38-48, Lukács 6, 27-36.

72 Rómaiakhoz 12, 17-21.

73 KSA XIII, 103-104., Nietzsche, Friedrich W.: *A hatalom akarása – Minden érték átértékelésének kísérlete*, ford. Romhányi Török Gábor, Budapest, Cartaphilus, 2002, 84.

74 KSA XIII, 93-94., Nietzsche 2002, 101.

A *Hagyaték* jegyzeteiben a tolsztoji kereszténységképpel való párhuzamként értelmezhető a kereszténység gyakorlati jellege, megtisztítása a metafizikától, a dogmatikus megváltás-koncepció elutasítása, a nem-ellenállás elvére épülő apolitikus evangéliumi gyakorlat ellentéte az állami étellel vagy a Jézust félreértő egyház s főként Pál kritikája. Ugyanakkor a Nietzsche által elképzelt Megváltóból hiányzik az a harcias vonás és tudatosság, amellyel Jézus elítelné a világi életet vagy büszkén vállalná a szegények szolgálatát, hiszen a világtalan, befelé forduló idióta a külső világra vonatkozó fogalmak és tapasztalatok hiányában képtelen a tagadásra.⁷⁵ Ez a különbség azt jelzi, hogy míg az egyházzal szembeállított eredeti kereszténység elgondolásában Tolsztoj hatása volt döntő, addig a gyakorlat mögött álló személy, az embertípus elképzelésében Dosztojevszkij hatása érvényesült erősebben, s Nietzsche a dosztojevszkiji idióta-típushoz alakította hozzá – néhol Tolsztojtól eltávolodva – a keresztény gyakorlatról szólt értelmezést. Ezt támasztja alá a *Hagyaték* is, ahol a filozófus előbb ír az igazi kereszténységről, bőven idézve Tolsztojtól, majd ezt követően tér át Jézus típusára, gyakorta Dosztojevszkijre hivatkozva.

Végkövetkeztetések

A vizsgálódás konklúziójaként tehát megállapítható, hogy a nietzschei Megváltó-kép igen erős Tolsztoj-hatást mutat, ami azzal magyarázható, hogy az a fajta kereszténység, amelynek felfogásával a Tolsztoj-olvasmány során találkozott Nietzsche, és amelynek lényege a nem-ellenállás gyakorlata, jól beleillett a filozófus morálkritikájába. A *Ma religion*ban egy olyan dogmák nélküli, pusztán az életmódban kifejeződő kereszténység képe bontakozik ki, mely az intézményesült vallással való ellentéte folytán alkalmas volt arra, hogy Nietzsche ezt a Tolsztojtól átvett és relatíve felértékelte gyakorlatot felhasználja a ressentiment-vallásleértékelésében. Jelentős tartalmi eltérésnek bizonyult azonban az ellenállásra való képtelenség fiziológiai determináltsága a Megváltó-portréban, míg a nem-ellenállás amorális gyakorlatként való ábrázolása – kiegészítve a dosztojevszkiji idióta-típus karakterével – már a tolsztoji kereszténységkép meghaladásaként értékelhető. Továbbá jelentős különbség lelhető fel a két szerző között a Jézus-kép funkciója és értékelése tekintetében. Tolsztoj ugyanis az evangéliumi gyakorlatot minden ember számára követendő, abszolút életesménynek tartja. Nietzsche ezzel szemben az egyházi vallásgyakorlat ellenében felértékelte jézusi életmódnak csak viszonylagos nagyságot tulajdonít, s a valódi kereszténység gyakorlását lehetségesnek véli ugyan, de csak bizonyos emberek számára tartja azt követendőnek.⁷⁶

75 Nietzsche 2005, 54.

76 Nietzsche 2005, 64.

Irodalom:

Benz, Ernst: *Nietzsches Ideen zur Geschichte des Christentums und der Kirche*. Leiden, E. J. Brill, 1956.

Bergyajev, Nyikolaj: *Az orosz eszme. Az orosz gondolkodás alapvető problémái a XIX. század folyamán és a XX. század elején*, gépelt ford., Párizs, YMCA-Press, 1971.

Cassedy, Steven: *Dostoevsky's Religion*. Stanford, California, Stanford University Press, 2005.

Cserna Andor (szerk.): *Tolsztoj-breviárium. L. Ny. Tolsztoj élete, művei és gondolatai*, ford. Cserna Andor, Budapest, Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó, 2003.

Dosztojevszkij, Fjodor M.: *A félkegyelmű*, ford. Makai Imre, Budapest, Európa, 1981.

Grillaert, Nel: *What the God-seekers found in Nietzsche. The Reception of Nietzsche's Übermensch by the Philosophers of the Russian Religious Renaissance. Studies in Slavic Literature and Poetics* Vol. L. Amsterdam-New York, Rodopi, 2008.

Havemann, Daniel: *Der „Apostel der Rache.“ Nietzsches Paulusdeutung. Monographien und Texte zur Nietzsche-Forschung*. Bd. 46. Berlin-New York, W. de Gruyter, 2002.

Jakubinyi György: *Máté evangéliuma. Szent István Biblia-kommentárok* 3. Budapest, Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, 2007.

Kaufmann, Walter: *Nietzsche. Philosopher, Psychologist, Antichrist*. 4. ed. Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1974.

Kessler, Peter: Tolstoj-Studien des späten Nietzsche. *Zeitschrift für Slawistik*. 1978, 17-26.

Köszegi Biblia, ford. Károli Gáspár, Köszeg, Reichard Károly kiadója, 1845.

Luz, Ulrich: *Máté Jézus története. Hermeneutikai Füzetek* 21., ford. Bekő István, Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont, 2000.

Luz, Ulrich: Das Evangelium nach Matthäus 1. Teilband Mt 1-7. In: Luz, U.: *Evangelisch-Katholischer Kommentar zum Neuen Testament (EKK)*. Bd. I/1. 5. Auflage. Benziger Verlag, Neukirchener Verlag, 2002. 386-400.

Miller, Charles A.: The Nihilist as Tempter-Redeemer: Dostoevsky's 'Man-God' in Nietzsche's Notebooks. In: Montinari, M. – Müller-Lauter, W. – Wenzel, H. (Hg.): *Nietzsche-Studien. Internationales Jahrbuch für die Nietzsche-Forschung*. Bd. 4. Berlin-New York, W. de Gruyter, 1975. 165-226.

Niebuhr, Richard H.: Tolstoy's rejection of culture. In: Niebuhr, R. H.: *Christ and Culture*. New York, Harper & Row, 1951. 56-65.

Nietzsche, Friedrich W.: *Sämtliche Briefe. Kritische Studienausgabe in 8 Bänden*. Berlin-New York, W. de Gruyter, 1986.

Nietzsche, Friedrich W.: *Nachgelassene Fragmente. Kritische Studienausgabe in 15 Bänden*. Berlin-New York, W. de Gruyter, 1988.

Nietzsche, Friedrich W.: *A hatalom akarása – Minden érték átértékelésének kísérlete*, ford. Romhányi Török Gábor, Budapest, Cartaphilus, 2002.

Nietzsche, Friedrich W.: Bálványok alkonya avagy Hogyan filozofálunk a kalapáccsal? In: Nietzsche, F. W.: *Bálványok alkonya – Nietzsche kontra Wagner*, ford. Romhányi Török Gábor, Budapest, Holnap, 2004. 5-107.

Nietzsche, Friedrich W.: *Az Antikrisztus*, ford. Csejtei Dezső, Máriabesnyő-Gödöllő, Attraktor, 2005.

Perkins, Richard: An innocent little story. Nietzsche and Jesus in Allegorical Conjunction. In: Montinari, M. – Müller-Lauter, W. – Wenzel, H. (Hg.): *Nietzsche-Studien. Internationales Jahrbuch für die Nietzsche-Forschung*. Bd. 26. Berlin-New York, W. de Gruyter, 1997. 361-383.

Poljakova, Ekaterina: 'Beherzter Fatalismus.' Das (Anti-)Christliche in der Perspektive des russischen Denkens. In: Gerhardt, V. – Reschke, R. (Hg.): *Nietzsche und Europa – Nietzsche in Europa. Nietzscheforschung. Jahrbuch der Nietzsche-Gesellschaft*. Bd. 14. Berlin, Akademie Verlag, 2007. 171-182.

Renan, Ernest: *Jézus élete*, ford. Réz Pál, Budapest, Európa, 1991.

Salaquarda, Jörg: Dionysus versus the Crucified One: Nietzsche's understanding of the apostle Paul. In: O'Flaherty, J. C. – Sellner, T. F. – Helm, R. M. (eds.): *Studies in Nietzsche and the Judaeo-Christian Tradition*. Chapel Hill and London, The University of North Carolina Press, 1985. 100-129.

Stellino, Paolo: Jesus as 'Idiot.' Ein Vergleich zwischen Nietzsches Der Antichrist und Dostojewskijs Der Idiot. In: Gerhardt, V. – Reschke, R. (Hg.): *Nietzsche und Europa – Nietzsche in Europa. Nietzscheforschung*. Bd. 14. Berlin, Akademie

Verlag, 2007. 203-210.

Tolsztoj, Lev Ny.: *What I believe*, tr. Constantine Popoff, New York, 1886.

Tolsztoj, Lev Ny.: *Lev Tolsztoj művei*. 10., ford. Brodszky Erzsébet, Gellért György, Kulcsár Aurél, Budapest, Magyar Helikon, 1967.

Tolsztoj, Lev Ny.: *Napló*, ford. Gellért György, Kozma András, Budapest, Osiris, 1996.

Török Endre (szerk.): *Az orosz vallásbölcsélet virágkora Tolsztojtól Bergyajevig*, ford. Baán István, Budapest-Piliscsaba, PPKÉ Vigilia, 1999.

Troyat, Henry: *Tolsztoj élete*, ford. Réz Ádám, Budapest, Európa, 2007.

Urs Sommer, Andreas: *Friedrich Nietzsches Der Antichrist – Ein philosophisch-historischer Kommentar*. Basel, Schwabe Verlag, 2000.

Újszövetség, ford. Károli Gáspár [On-line Biblia: biblia.hit.hu/bible/karoli]

Újszövetségi Szentírás. 10. kiadás, ford. P. Békés Gellért, P. Dalos Patrik, Graz, Róma, Akademischen Vg., 1985.